

СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ ПОСТЗЛОЧИННОЇ ОБСТАНОВКИ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ДОКУМЕНТУВАННЯ ВИМАГАНЬ

COMPONENTS POST CRIMINAL ENVIRONMENT AND THEIR IMPLICATIONS FOR THE OPERATIONAL-SEARCH DOCUMENTATION OF EXTORTION

Крепаков І.О.,

*кандидат юридичних наук, начальник докторантури та ад'юнктури
Харківського національного університету внутрішніх справ*

У статті проведено огляд наукових публікацій щодо теоретичних визначень «обстановки вчинення злочинів». Обґрунтовано висновок про необхідність введення в теорію оперативно-розшукової діяльності терміну «постзлочинна обстановка». Зазначено на необхідності документування постзлочинної діяльності осіб, що вчиняють вимагання.

Ключові слова: протидія злочинам, попередження вимагань, розслідування вимагань, вимагання, обстановка злочину, постзлочинна діяльність.

В статье проведен обзор научных публикаций относительно теоретических определений «обстановки совершения преступлений». Обоснован вывод о необходимости введения в теорию оперативно-розыскной деятельности термина «постпреступная обстановка». Акцентируется на необходимости документирования постпреступной деятельности лиц, совершающих вымогательство.

Ключевые слова: противодействие преступлениям, предупреждения вымогательств, расследование вымогательств, вымогательство, обстановка преступления, постпреступная деятельность.

In the article the review of scientific publications is conducted in relation to theoretical determinations «of situation of committing crime». A conclusion is reasonable about the necessity of introduction for the theory of operational search activity of term «post-criminal situation». It is marked on the necessity of documenting of post-criminal activity of persons that accomplish a shakedown.

Key words: counteraction to the crimes, warning of shakedowns, investigation of shakedowns, shakedown, situation of crime, post-criminal activity.

Актуальність теми. В правових нормах чинного законодавства України, які регулюють попереджувальну діяльність органів внутрішніх справ, а також в існуючих теоретичних розробках з оперативно-розшукової діяльності стосовно протидії вимаганням, не враховується концептуальне вчення кримінального права про злочини з формальним та усіченим складом, а саме: вчення про момент закінчення цих злочинів.

У теорії кримінального права формальним складом злочину вважається такий злочин, коли достатньо лише скоїти саме діяння, а настання або ненастання наслідків цього діяння значення не має. Злочин з формальним складом вважається закінченим з моменту вчинення самого діяння [1, с. 71; 2, с. 139].

Вимагання є злочином з формальним складом, воно вважається закінченим з того часу, коли суб'єкт злочину пред'явив вимогу майнового характеру незалежно від досягнення поставленої мети [3, с. 509; 4, с. 125]. Про це зазначається і у абз. 3 п. 8 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 р. № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» [5]. Крім того, просте вимагання (без кваліфікуючих ознак) є злочином з усіченим складом [3, с. 62].

Вклад основного матеріалу. Діяльність особи щодо отримання майна, стосовно якого вимога вже була пред'явлена, не охоплюється рамками події злочину. Саме тому ми пропонуємо вважати її постзлочинною діяльністю.

У випадку виявлення закінченого злочину постзлочинна діяльність по отриманню предмету вимагання буде мати принципове значення для планування процесу оперативних розробок. Оскільки особа при вчиненні злочину завжди взаємодіє з оточуючою обстановкою, невід'ємний характер матиме і інформація про місце, час та спосіб отримання предмету злочину, особливості діяльності потерпілого тощо.

Ми вважаємо за доцільне ввести у глосарій ОРД науковий термін «постзлочинна обстановка» для характеристики найбільш ключових для ОРД фактів, які мають місце вже після завершення вимагання, а постзлочинну діяльність вимагателя розглядати як один із її складових елементів.

У словнику С.І. Ожегова термін «обстановка» тлумачиться як положення, обставини, умови існування когось-небудь, чого-небудь [6, с. 364].

Найбільш прийнятними з позиції ОРД є погляди вчених-криміналістів на поняття «обстановки злочину».

В.О. Образцову зміст обстановки вчинення злочину включає територіальну, кліматичну, демографічну та іншу специфіку регіону, в якому скоєно злочин, і обставини, що характеризують безпосереднє місце, час, умови і інші особливості [7, с. 9-10]. В цьому разі поняття обстановки вчинення злочину включає не тільки криміналістичні, а й кримінологічні особливості злочину, тобто дається більш широке тлумачення.

В.К. Гавло поняття «обстановки злочину» визначає, як особливості зв'язку суб'єкта злочину з тим середовищем, в якому підготовлюється, скоюється та приховується злочин [8, с. 176].

М.П. Яблоков під обстановкою вчинення злочину розуміє систему різного роду взаємодіючих між собою об'єктів, явищ та процесів, що характеризують час, речові та інші умови оточуючого середовища, особливості поведінки непрямих учасників протиправної події, психологічні зв'язки між ними і інші фактори об'єктивної реальності, що визначають можливість, умови та інші обставини скоєння злочину [9, с. 8-9].

І.М. Лузгін взагалі обстановку злочину включає в криміналістичну характеристику куди входять дії, направлені на приготування, скоєння і приховування злочину [10, с. 18].

Р.С. Белкін та А.М. Васильєв під обстановкою вчинення злочину розуміють життєву ситуацію, яка включає в себе просторово-часову характеристику події, умови оточуючого середовища, різні обставини, що сприяють або перешкоджають діям учасників злочину [11, с. 130-131; 12, с. 125].

Проаналізувавши вищевказані точки зору авторів та узагальнивши їх погляди, можливо прийти до висновку, що обстановка вчинення злочину це система взаємодіючих між собою факторів «до», «в момент» і «після» вчинення злочину, що характеризують місце, час, склад співучасників і характер їх взаємовідносин з потерпілим, наявністю (відсутністю) очевидців протиправної події і інші фактори об'єктивної реальності, що визначають можливість, умови та обставини скоєння злочину.

В наведених визначеннях науковці в обстановку вчиненого злочину включають дані про взаємодію суб'єктів злочину, об'єктів, оточуючої обстановки, явищ і процесів, які впливають на підготовку, на скоєння злочину, і на приховування злочину. Але при цьому не враховується того, що сам термін «обстановка злочину» охоплюється межами поняття злочину і безумовно, слід враховувати час його закінчення.

Незважаючи на те, що злочин може бути закінченим, особа може продовжувати здійснювати діяльність, спрямовану на досягнення бажаного результату, що є типовим у випадках вчинення вимогань. Це можуть бути дії, направлені на отримання предмету посягання, дії по приховуванню злочину та протидії правоохоронним органам тощо. Оскільки всі ці дії тривають після вчинення злочину, то вони будуть являтися актами постзлочинної діяльності чи поведінки.

Питання щодо постзлочинної діяльності в теорії ОРД вченими ґрунтовно не досліджувалося. Проте в теорії криміналістики таку спробу зробив Б.Я. Петелін [13, с. 60] та С.О. Сафронов, визначивши постзлочинну діяльність, як діяльність особи після вчинення злочину, яка знаходиться в каузальному зв'язку зі скоєним нею деліктом [14, с. 36].

На жаль, він розглянув її лише по відношенню до особи, яка вчинила злочин, не врахувавши діяльності

потерпілих та їх родичів, свідків, що має суттєве значення для розробки тактики протидії злочинам.

Взагалі, і в ОРД, і в криміналістиці є невирішеним остаточно визначення понять «злочинна діяльність» та «поведінка злочинця».

Багато вчених-криміналістів поняття «злочинна діяльність» і «поведінка злочинця» використовують як синоніми, не розмежовуючи їхнього значення.

Наприклад, В.В. Лисенко в роботі «Расследование вымогательства» вказує «Поведінка вимагачів до скоєння злочину характеризується підготовчими діями. На даному етапі відбувається формування групи (підбір членів, розподіл ролей, підготовка засобів...)» [15, с. 37-38].

На наш погляд, поведінка не може мати характеру підготовчого процесу, оскільки вона проявляється тільки в особливостях окремих вольових актів особи. В цьому вислові повинно йтися саме про діяльність особи.

Одним з прихильників вивчення саме злочинної поведінки є С.В. Лаврухін, який у своїй статті вказує: «Слово «поведінка» вживається до всіх злочинів, скоєних навмисно і з необережності, шляхом дії чи бездіяльності (вчинку). Тому про поведінку, а не про діяльність прийнято говорити в кримінально-правових і кримінологічних дослідженнях злочинів» [16, с. 173]. Чому саме увагу треба звертати на поведінку, а не на діяльність в статті не вказується.

Наступне суження С.В. Лаврухіна стосовно того, що «поведінка злочинця – це складна динамічна система, яка складається з обмеженої безлічі взаємодіючих систем (елементів)... При класифікації елементів цієї системи може бути використана структура поведінки людини взагалі (суб'єкт, мотив, мета, об'єкт, спосіб і наслідки поведінки)» [16, с. 174] теж, на нашу думку, є помилковим, так як вказані елементи є елементами саме діяльності, а не поведінки, як певних дієвих актів реакції свідомості.

Зовсім протилежні погляди домінують в сучасній психології. В якості центральної субстанції психіки вони розглядають не категорію поведінки, а категорію діяльності [17, с. 184]. Поведінка при цьому виступає як зовнішній компонент предметної діяльності. Функціональні схеми поведінки включають в себе елемент суб'єктивної оцінки ситуації і суттєву роль тут відіграють елементи розсудливої діяльності, зокрема здатність екстраполювати колишній досвід на нові ситуації.

Діяльність особистості розглядається як процеси активної взаємодії суб'єкта зі світом, під час якого суб'єкт задовольняє свої потреби. Діяльністю можливо назвати будь-яку активність людини, зокрема і розумову, яка наділяється певним сенсом. Діяльність характеризує свідому сторону людської особистості на відміну від поведінки, яка може бути навіть неусвідомленою [18, с. 125-127]. Саме у цьому полягає різниця між діяльністю та поведінкою.

Поведінка розглядається як форма самовираження психіки, яка менш пов'язана з інтелектом, і більш залежить від емоційно-вольової та ціннісної сфери свідомості, тому акти поведінки в системі

діяльності займають місце окремих ланок, моментів, форм [19, с. 403].

В соціології поняття «поведінка» використовується при характеристиці не завжди свідомих форм і стереотипів самовираження індивіда в соціальному оточенні. Будучи суб'єктом діяльності, людина активно включається в суспільні, міжособистісні відносини, займає певну позицію щодо інших людей, суспільства в цілому, соціальних цінностей [20, с. 76-79].

Узагальнивши вищевикладене, ми вважаємо, що діяльність, виражається і в розумовій, і у фізичній активності особи, яка свідомо для себе формує образну модель комплексу активних дій, спрямованих на досягнення певної мети, і за допомогою цих дій намагається втілити уявну мету в реальність. Діяльність – значно складніший процес, ніж поведінка, і завжди має характер поетапності, усвідомленості та цілеспрямованості дій.

Поведінка, на наш погляд, – це зовнішній прояв діяльності людини, що характеризується стереотипністю, шаблонністю, частіше емоційно-вольовою формою вираження, зокрема системою невід'ємних рухів тіла, навичками певних дій.

Висновки. Підводячи підсумки нашого дослідження, ми прийшли до висновку, що під постзлочинною обстановкою вимагання слід розуміти обстановку після вчинення злочину, а саме: з моменту пред'явлення злочинцем вимоги, яка включає сукупність обставин, що характеризують місце та час отримання предмету посягання, сам предмет, діяльність учасників посткримінальних подій, характер їх взаємовідносин, способи приховання злочину та протидії правоохоронним органам, а також обста-

вини оточуючого середовища, що складаються залежно чи незалежно від волі учасників злочинної події, що впливають на способи отримання предмету посягання, сприяють або перешкоджають здійсненню злочинної мети.

Найголовніше місце в структурі постзлочинної обстановки вимагання посідає постзлочинна діяльність і поведінка вимагателя. Постзлочинна діяльність вимагателя – це складний комплекс його злочинних дій, направлених на отримання предмету вимагання та уникнення кримінальної відповідальності. Постзлочинна поведінка вимагателя – це зовнішній прояв його постзлочинної діяльності, що виражає особистісні якості та відношення до вчиненого злочину.

До складових елементів постзлочинної обстановки пропонуємо відносити: 1) особливості постзлочинної діяльності особи, що вчинила злочин (способи протидії правоохоронним органам, способи отримання предмету вимагання та способи приховання отриманого предмету вимагання); 2) діяльність потерпілого після факту вимагання; 3) діяльність третіх осіб (членів сім'ї потерпілого, підозрюваного, свідків); 4) діяльність інших членів організованих груп або злочинних організацій, які можуть бути причетні до злочинної діяльності; 5) предмет, обстановка, місце та час отримання предмету вимагання.

Необхідно констатувати, що кожен з цих елементів може відіграти принципову роль у якості доказової бази під час розслідування вимагань, тому, якісне оперативно-розшукове документування перелічених вище складових має велике значення у проведенні оперативних розробок осіб, що вчиняють вимагання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бажанов М.И. Уголовное право Украины: Общая часть. – Днепропетровск: «Пороги», 1992. – 168 с.
2. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: [навч. посібник]. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.
3. Научно-практический комментарий Уголовного кодекса Украины / Под ред. Н.И. Мельника, Н.И. Хавронюка. – К. : Издательство А.С.К., 2004. – 1216 с.
4. Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть: [учебник]. Практикум / Под ред. А.С. Михлина. – М. : Юрист, 2004. – 605 с.
5. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 р. № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0010700-09>
6. Толковый словарь русского языка. С.И. Ожегов и Н.Ю. Шведова. – М., 1994. – 960 с.
7. Образцов В.А. Криминалистическая характеристика преступлений: дискуссионные вопросы и пути их решения. Криминалистическая характеристика преступлений: сб. научных трудов. М., 1984. – С. 9-11.
8. Гавло В.К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений. – Томск, 1985. – 325 с.
9. Яблоков Н.П. Обстановка совершения преступления как элемент его криминалистической характеристики. Криминалистическая характеристика преступлений. – М., 1984. – С. 7-9.
10. Лузгин И.М. К вопросу о теории криминалистического моделирования // Актуальные проблемы советской криминалистики. – М., 1980. – С. 17-19.
11. Белкин Р.С. Собираение, оценка и исследование доказательств: сущность и методы. – М. : Наука, 1966. – 294 с.
12. Васильев А.Н., Яблоков Н.П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. – М. : МГУ, 1984. – 186 с.
13. Петелин Б.Я. Теория и тактика установления субъективной стороны преступления в процес се расследования. – М., 1992. – 164 с.
14. Сафронов С.О. Методика розслідування умисного заподіяння тяжких та середньої тяжкості тілесних ушкоджень: науково-практичний посібник. – Харків, 2003. – 175 с.
15. Лысенко, В.В. Расследование вымогательств: учеб.-практ. пособие. – Х.; Ун-т. внутр. дел, 1996. – 156 с.
16. Лаврухин С.В. Понятие и виды поведения преступника / С.В. Лаврухин // Правоведение. – М., 1998. – № 2. – С. 172-178.
17. Психология личности. Т. 2. Хрестоматия. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ», 1999. – 544 с.
18. Немов Р.С. Психология: [учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений]. В 3 кн. Кн. 1. Общ. основы психологии. – 2-е изд. – М. : Просвещение: ВЛАДОС, 1995. – 576 с.
19. Словарь практического психолога / Сост. С.Ю. Головин. – Минск: Харвест, М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 800 с.
20. Бухаров А.С. Концепции деятельности в социологии К. Маркса и М. Вебера. – М. : Издательство: «Канон +», 2002. – 120 с.